

milieu matériel'), de l'homme enfin. Et seule cette dernière partie laissera parfois perplexe. S'y côtoient en effet à la fois quelques aspects démographiques, l'examen, malheureusement trop bref, de quelques catégories de notables, une très courte approche du phénomène religieux, immédiatement suivie d'un tout aussi court développement sur la chasse et la pêche. Quant au style, fait de multiples touches très concrètes, c'est un portrait très impressionniste qu'il donne, bannissant résolument tout jargon, collant au sujet, d'une limpidité constante. En bref un modèle dont pourront s'inspirer amateurs et professionnels.

Pourtant ça et là le lecteur ne peut s'empêcher de laisser percer un regret. Si la moisson est riche, certaines questions n'auraient-elles pourtant pu se voir creusées davantage. Quelques cas très précis peuvent illustrer ce propos. Dans le domaine religieux d'abord. L'auteur signale l'existence et le développement de plusieurs confréries. Ces associations n'ont-elles laissé aucune liste de confrères? Dans l'affirmative ne pourrait-on envisager de les utiliser suivant les méthodes de l'abbé A. Deblon. Les publications de ce dernier ne pourraient-elles d'ailleurs être d'aucune utilité? Les archives notariées, qui ont été remarquablement mises à contribution, n'auraient-elles pu, toujours dans le domaine religieux, livrer d'autres perles? Par exemple par une analyse systématique des testaments, tentant de transposer dans la froidure et la grisaille de l'Ardenne les méthodes mises au point par M. Wovelle au soleil du Midi?

Compte-tenu des dimensions de la population étudiée, l'utilisation des registres paroissiaux et celle des registres aux oeuvres des échevins n'aurait-elle pu être à la fois plus fouillée et conjointe? En effet pour le dix-huitième siècle au moins la possibilité d'appliquer les méthodes de L. Henry en matière de reconstitution des familles existe. L'information qu'elles permettent de recueillir va bien plus loin que des comptages, aussi diversifiés soient-ils. Les registres aux oeuvres eux-mêmes, surtout lorsqu'ils se complètent de recensements précis et détaillés, permettent de véritables reconstitutions de fortunes individuelles et familiales. Et cette reconstitution, bien loin de se présenter sous la forme d'un status inanimé, déroule le film même des multiples mutations de droits de propriété et de la majeure partie des interventions sur le marché du crédit à moyen et à long terme. On mesure alors la richesse des informations qu'une confrontation systématique de ces dossiers démographiques et économiques apporterait. D'autant que l'utilisation successive de ces deux types de registres et des archives de l'enregistrement et des domaines associés aux documents de l'Etat-civil permet dans difficultés majeures une approche multiséculaire (à tout le moins dix-huitième et dix-neuvième siècles) de ces réalités économiques et démographiques.

Toutes ces questions ne témoignent pourtant que de l'intense intérêt que suscite ce beau livre. Aboutissement d'une longue patience, il est aussi, comme toute oeuvre réussie, le point de départ de nouvelles quêtes. A l'auteur peut-être de poursuivre sur sa lancée.

P. Servais

Arne Losman, *Carl Gustaf Wrangel och Europa. Studier i kulturförbindelser kring en 1600-talsmagnat* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1980, 265 blz., ISBN 91 85286 20 6).

Zoals de Nederlanders de zeventiende eeuw aanduiden als hun Gouden Eeuw spreken de Zweden, wanneer ze het over die eeuw hebben, van hun *Stormaktstid*, de tijd dat Zweden een grote mogendheid was. Bij Gouden Eeuw denkt men onwillekeurig allereerst aan figu-

ren als Rembrandt en Vondel, bij *Stormaktstid* aan krijgshaftige vorsten als Gustav II Adolf en Carl X Gustav. Beide begrippen zijn echter heel goed verwisselbaar. De Nederlandse Republiek mag in de zeventiende eeuw gerust een grote mogendheid genoemd worden, terwijl Zweden toen ook een periode van culturele bloei kende, die het gebruik van de term Gouden Eeuw gewettigd doet zijn.

Het boek van Arne Losman, oorspronkelijk verschenen als dissertatie te Göteborg maar nu gepubliceerd in de door het Lärdomshistoriska Samfundet uitgegeven Lychnosbibliothek, wil laten zien welke culturele contacten een hooggeplaatst Zweeds militair in Europa had. Carl Gustaf Wrangel werd in 1613 geboren op het tussen Stockholm en Uppsala gelegen slot Skokloster. Zijn vader was de uit Estland afkomstige Herman Wrangel, die in Zweedse krijgsdienst snel carrière had gemaakt. Na de *Grand Tour* met de daaraan verbonden obligate inschrijving aan de Leidse universiteit in december 1630 trad Carl Gustaf in de voetsporen van zijn vader. Even dertig jaar oud had hij het reeds gebracht tot opperbevelhebber van de Zweedse legers in Duitsland. Ook op zee onderscheidde hij zich. In 1644 voerde hij het bevel over de vloot die samen met het door Lodewijk de Geer uitgeruste eskader onder Marten Thijssen Anckarhielm de Deense vloot bij Femern versloeg. In de latere oorlogen met Denemarken muntte hij eveneens uit zowel te water als te land.

Sinds 1658 als rijksadmiraal en sinds 1664 als rijksmaarschalk bekleedde hij één van de vijf hoogste regeringsfuncties in den lande. Men beweert evenwel dat zijn talenten niet bepaald op het bestuurlijke vlak lagen. Van zijn vele andere ambten valt nog te noemen dat van gouverneur over Zweeds Pommeren van 1648 tot zijn dood in 1676. In verschillende Europese steden, voornamelijk Duitse, had Wrangel agenten die hem op de hoogte hielden van de politieke ontwikkelingen maar die ook vaak optraden als bemiddelaars bij de aankoop van boeken en kunstvoorwerpen.

In Holland was als zodanig werkzaam Harald Appelboom die in de jaren veertig zijn land in Amsterdam als handelsagent vertegenwoordigde en daarna van 1652 tot 1674 in Den Haag als resident. Het aantal brieven van Appelboom dat in Zweedse archieven wordt bewaard loopt in de duizenden. Zo bevat de Skokloster-verzameling, tegenwoordig op het Riksarkiv in Stockholm, alleen al 900 brieven van Appelboom aan Wrangel. Appelboom deed zijn brieven dikwijls vergezeld gaan van allerlei drukwerk als pamfletten, prijscouranten en gewone couranten, zoals de *Tydinghen uyt verscheyde Quartieren* en de *Courante uyt Italien ende Duytsland*. Speciaal uit 1645 zijn er nogal wat exemplaren van deze couranten in Appelbooms correspondentie met Wrangel bewaard gebleven. Ook Appelbooms opvolger als handelscommissaris te Amsterdam Peter Trotzig, die daar tot 1667 woonachtig bleef, onderhield een uitvoerige briefwisseling met Wrangel en andere grote heren in het moederland. Uit Wrangels correspondentie met Trotzig blijkt dat hij zijn boekbestellingen nogal eens deed naar aanleiding van advertenties in opgestuurde couranten.

Wrangels interesse ging vooral uit naar werken over staatkunde, vestingbouw en scheepvaart en naar reisbeschrijvingen, maar ook bestelde hij 'Alle de werke van Cats in folio', welk exemplaar nog steeds in de bibliotheek van Skokloster te vinden is. Bijzonder begerig toonde Wrangel zich naar Nicolaas Witsens *Aeloude en hedendaegsche scheepsbouw*. In 1672 werd hem het werk door Gerard de Geer, Trozigs opvolger in Amsterdam, toegezonden. Wrangel ontstak in hevige woede bij lezing van Witsens passages over de slag in de Sont van 1658, waaraan Wrangel persoonlijk had deelgenomen. Hij meende dat Witsen was tekort geschoten in 'la modestie que tous les Historiens doivent toujours saintement garder a fin de ne point passer pour ridicules et choquantes'. Wrangels verontwaardiging noopte Witsen ertoe een herziene versie te publiceren die Wrangels goedkeuring wel kon

wegdragen. Volgens Losman zijn er van de oorspronkelijke editie slechts weinig exemplaren in omloop gebracht.

Een vierde persoon in Amsterdam met wie Wrangel contacten onderhield, was de graveur Michel le Blon, eveneens een dubbelrol spelend als schrijver van nieuwsbrieven aan Zweedse regeringspersonages en als agent voor kunst aankopen. Behalve om boeken ging het hierbij om schilderijen, gobelins en meubilair, ja zelfs werd een keer een statiekaros besteld bij een wagenmaker in Den Haag. Overigens mag niet worden vergeten, dat ook zeer veel Nederlandse boeken via Hamburg hun weg naar het noorden vonden. Daar bestelde Wrangel namelijk in 1675 de Franse uitgave van Joan Blaeu's beroemde *Atlas Maior* welk kostbaar werk inderdaad een paar maanden later op Skokloster werd afgeleverd.

Wrangel trof het ongeluk dat hem op het einde van zijn leven een bezoek werd gebracht door de Italiaan Lorenzo Magalotti. Deze kreeg van de ontwikkeling en beschaving van zijn gastheer geen hoge dunk en hij heeft dienovereenkomstig een weinig vleiend beeld van hem geschetst. Arne Losman heeft dit beeld enigszins willen retoucheren maar ook hij heeft niet kunnen bewijzen, dat het kopen van veel boeken altijd een waarborg is voor goede smaak. De bibliotheek als statussymbool is een maar al te bekend fenomeen.

Dat Losman juist Carl Gustaf Wrangel als studie-object heeft uitgekozen, ligt eigenlijk wel voor de hand, aangezien het kasteel Skokloster met veel van zijn inrichting bewaard is gebleven, alsmede de waardevolle Skokloster-brievencollectie, nu dus op het Riksarkiv in Stockholm. Voor Nederlandse lezers is het goed te weten welke schatten het Zweedse Riksarkiv herbergt. Ook de Skokloster-collectie bevat nog veel meer dan Losman aan het licht heeft gebracht. Bewust heeft hij de meer diplomatieke correspondentie van de resident in Den Haag Peter Spiering Silfvercrona en diens stiefzoon Johan Filip – ook weer enige honderden brieven – terzijde gelaten. Als we dan bedenken dat er naast de Skokloster-verzameling meteen tien andere particuliere collecties zijn te noemen, even rijk aan materiaal dat ons inzicht in de zeventiende-eeuwse relaties tussen Zweden en Nederland kan verdiepen, niet in de laatste plaats natuurlijk de relaties op handelsterrein, dan beseffen we dat Losman met zijn waardevolle studie pas een eerste stap heeft gezet op een heel lange weg en we kunnen alleen maar hopen dat een volgende stap niet te lang op zich laat wachten.

J. Römelingh

H. Feenstra, *De bloeitijd en het verval van de Ommelander adel 1600-1800* (Diss. Groningen, 1981, uitgegeven door de auteur, 485 blz.).

Het is met de opbouw van dit boek, dat in het bijzonder de economische positie van de Ommelander jonkers behandelt, wat wonderlijk gesteld. Na een eerste deel, dat deze adelsgroep als geheel behandelt, volgt een tweede over de afzonderlijke families. Het probleem ligt niet bij de bijlagen, grafieken en literatuuropgave die op dat tweede deel nog volgen, noch bij de genealogieën of bij het personenregister die men in een afzonderlijke map aantreft. Ietwat problematisch is wel de volgorde van de eerste twee delen. De auteur heeft het er moeilijk mee gehad. Eenmaal, op bladzijde 226, in het tweede deel, zegt hij iets te 'zullen...bewaren' voor een ander hoofdstuk, en dat blijkt dan één van de hoofdstukken van het eerste deel te zijn. In dat eerste deel treft men in feite de conclusies aan, getrokken uit de beredeneerde en per familie geordende materiaalverzameling die, verder-